

more) approach late Sarmatian, old Russ and Arabian tips. In that period protecting appliances for bow shooting appeared made of hard materials and armour improved. Fortified settlements and real fortresses came to existence. In the epoch under study the quiver presented a long case as a rectangle or trapezoid intended to be carried behind the back. The same shape was typical for catacomb trade cases with tools and raw materials for production of arrows taken from sepulchre complexes. Proceeding from the sepulchre content where ceremonial weapon and other prestige things were very frequent as well as from iconographic materials (steels, tombs), bow and arrows may be considered as signs of special high social rank of those buried.

Одержано 10.11.85.

Поселення доби міді — раннього заліза поблизу сс. Плисків та Чернявка Вінницької області

Т. М. Радієвська

У публікації розглядаються археологічні матеріали, здобуті експедицією Бердичівського соціально-краєзнавчого музею в 1927—28 рр. на околицях сіл Плисків і Чернявка Вінницької області, де було виявлено кілька різночасових поселень епохи міді—раннього заліза.

У Державному історичному музеї УРСР зберігається колекція матеріалів із розвідкових розкопок 1927—1928 рр., проведених співробітниками Бердичівського соціально-історичного музею. Розкопки здійснювалися на території між селами Плисків та Чернявка Погребищенського району Вінницької області (тепер південна околиця с. Плисків). В археологічній літературі ця пам'ятка відома як Плисків — Чернявка.

Під час обстежень невисокого мису, утвореного річкою Роською (права притока р. Рось) і невеликим яром, зібрано підйомний матеріал, закладено 8 розкопів та 5 траншей (загальною площею близько 370 м²). Виявлено кілька різночасових поселень. Одне з них належить до заключної фази раннього Трипілля і становить певний інтерес для вирішення питання про час розселення трипільських племен у басейні Середнього Дніпра.

За аналізом польових щоденників, ранньотрипільський шар простежувався у 5 розкопах. У першому (площа 45 м²) на глибині 0,15—0,25 м виявлено залишки підлоги глинобитного житла розмірами 3,10×2,50 м, знайдено знаряддя праці із кременю, уламки зернотерок, ранньотрипільську кераміку. У другому розкопі, закладеному на відстані 5 м на схід від першого, було багато уламків посуду, залишків вугілля і значна кількість кісток тварин. На думку автора розкопок Т. М. Мовчанівського, тут містилася ранньотрипільська господарська яма¹.

У третьому розкопі (площа 45 м²), розташованому за 30 м на схід від першого на глибині 0,25 м, виявлено вибукування з уламків граніту розмірами 2,88×2,10 м. У центральній частині вибукування були розташовані два підвищення овальної форми з випаленої глини (розміри 0,38×0,53 та 0,59×0,48 м, товщина до 2—3 см). Під ними послідовно залягали шари кераміки, вугілля та кісток тварин. За описами в щоденнику та звітах неможливо детально реконструювати цю споруду. Додаткові дослідження наступного року та знахідки з двох розкопів,

¹ Мовчанівський Т. М. Справа археологічних обстежень Бердичівщини в 1927 р. // НА ІА АН УРСР.— Авторський фонд 116/21.— С. 5, 6.

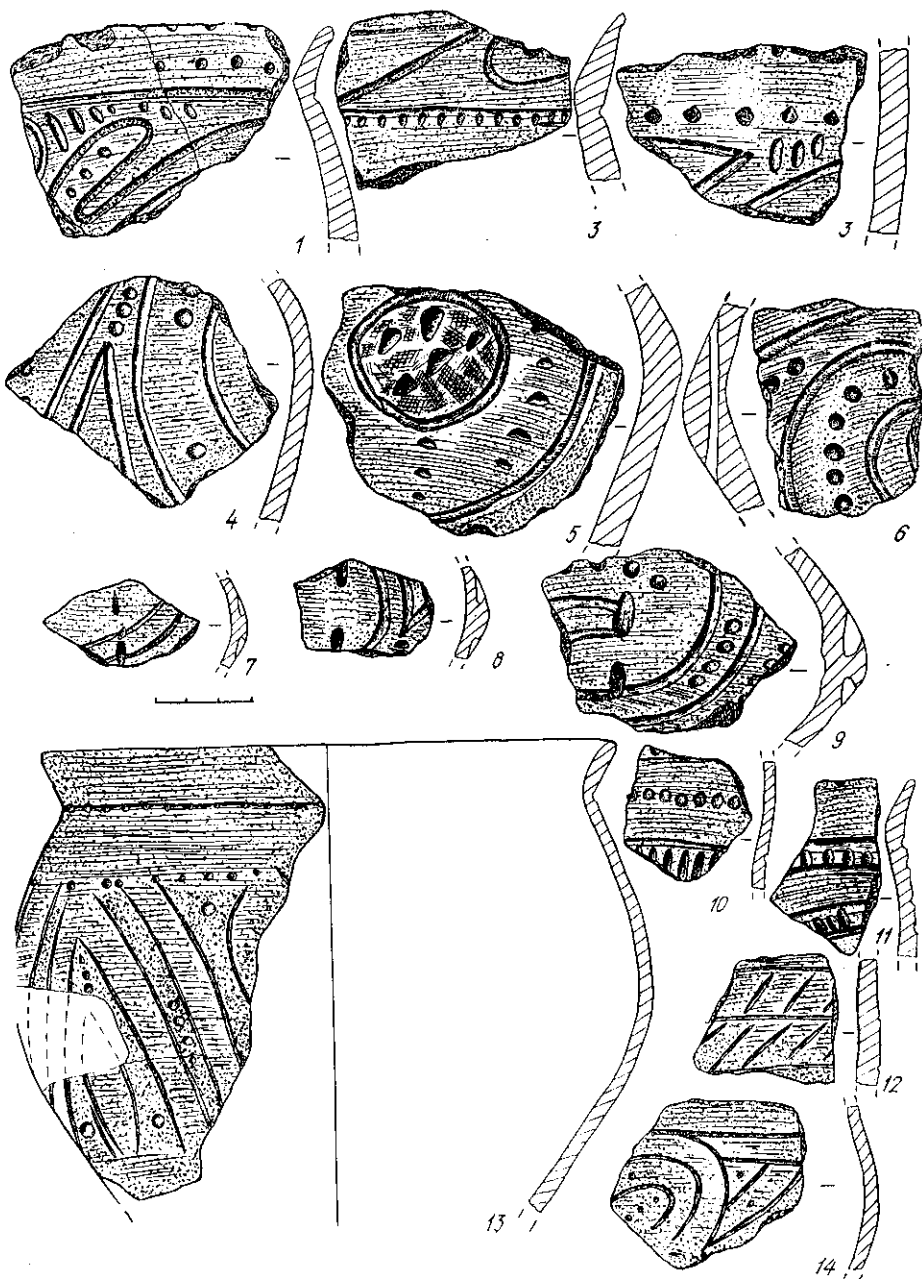

Рис. 1. Ранньотрипільська кераміка з заглибленим орнаментом (1—14).

закладених неподалік, вказували на те, що вибукування належить до ранньотрипільського часу. Подібні кам'яні вибукувочки, вогнища, печі з каменю відомі в житлах таких ранньотрипільських поселень як Сабатинівка II, Ленківці².

Крім ранньотрипільського шару на південно-східному схилі мису траплялися матеріали білогрудівської культури, на південно-західному — черняхівської³.

Пам'ятка Плисків — Чернявка неодноразово згадується в археоло-

² Макаревич М. Л. Середньобузька експедиція по дослідженню пам'яток трипільської культури // АП УРСР.— К., 1952.— Т. 4.— С. 89, 91; Черниш К. К. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі.— К., 1959.— С. 10, 18.

³ Мовчанівський Т. М. Вказ. праця.— С. 5.

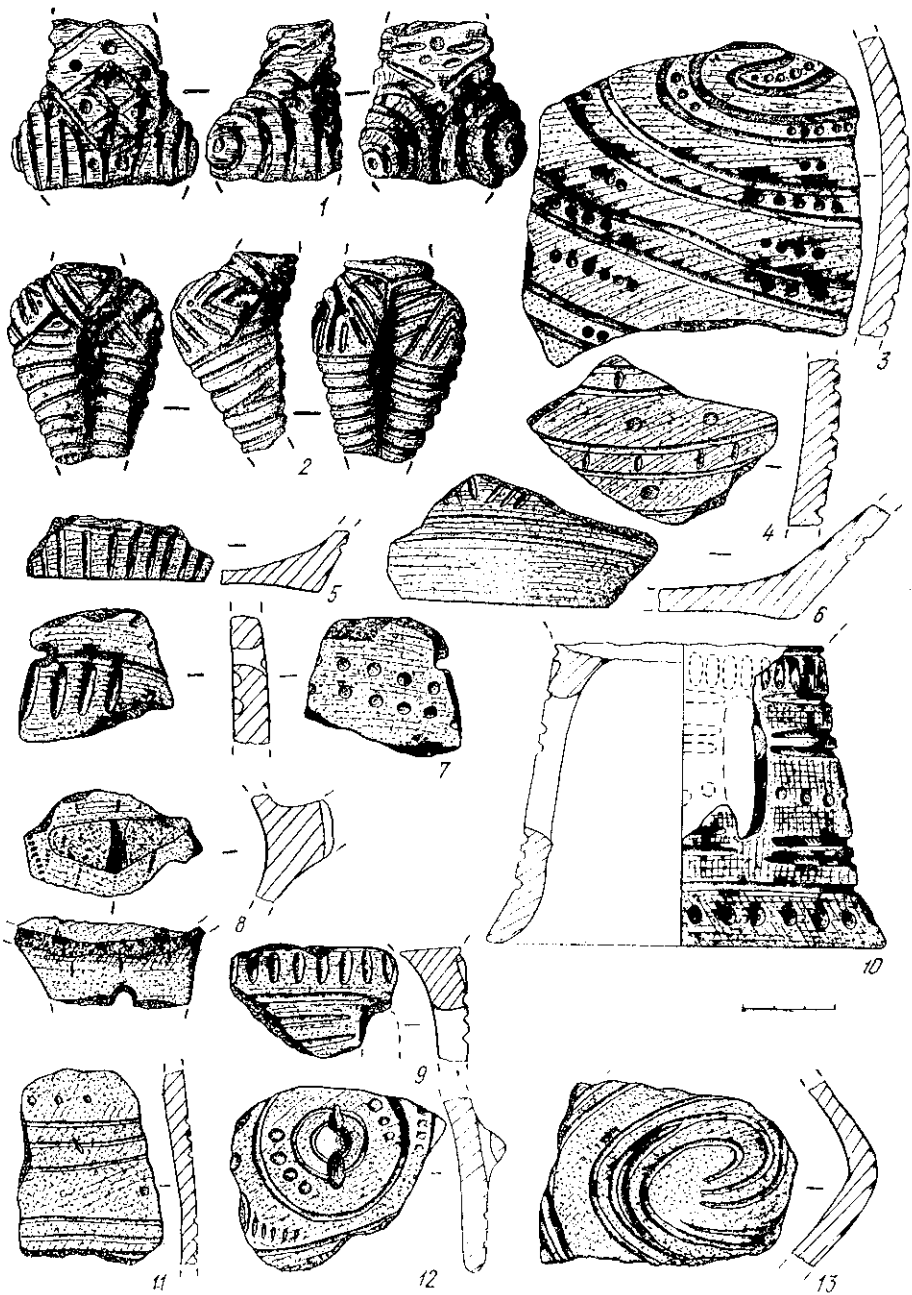

Рис. 2. Ранньотрипільські матеріали: 1-2 — пластика, 3-13 — посуд з заглибленим орнаментом.

гічної літературі⁴, але опубліковані лише окремі її знахідки⁵. Повна колекція археологічних матеріалів з Плисків — Чернявки нараховує близько 500 одиниць, переважно це фрагменти кераміки.

Найбільш ранні в колекції — матеріали трипільської культури. Знаряддя праці з кременю та каменю, рогові вироби не збереглися, переважають фрагменти ранньотрипільської кераміки (близько 130 по-

⁴ Черныш Е. К. Место поселений борисовского типа в периодизации трипольской культуры // КСИА АН СССР.— 1975.— Вып. 142.— С. 1; Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА.— 1961.— № 84.— С. 81.

⁵ Мовша Т. Г. Глиняный штамп раннескифского времени из Плисков — Чернявки // КСИА АН СССР.— 1962.— Вып. 89.— С. 57—69; Мовша Т. Г. Об антропоморфной пластике трипольской культуры // СА.— 1969.— № 3.— С. 21.— Рис. 2, 2.

судин). Кераміка поділяється на три групи: із заглибленим орнаментом, з канелюрами та кухонний посуд.

Кераміка з заглибленим орнаментом (51%) виготовлена із глини з домішками дрібного шамоту. Поверхня заглажена, іноді залощена, переважно сіро-жовтого кольору. Ця група представлена різними формами, серед яких найбільше фрагментів (92%) глибоких горщиків з відігнутими назовні вінцями, покатыми плічками і опуклими стінками (рис. 1, 1, 2, 13). На деяких посудинах є невеликі ручки-вушка з вертикальними наскрізними отворами (рис. 1, 7—9). Розміри горщиків різні. Діаметр вінець від 12 до 36 см, дна 4—12, товщина стінок 0,4—1 см. Вся поверхня посудин цієї групи вкрита заглибленим орнаментом, жолобок неглибокий, шириною 0,2—0,3 см. Вінця звичайно відділені

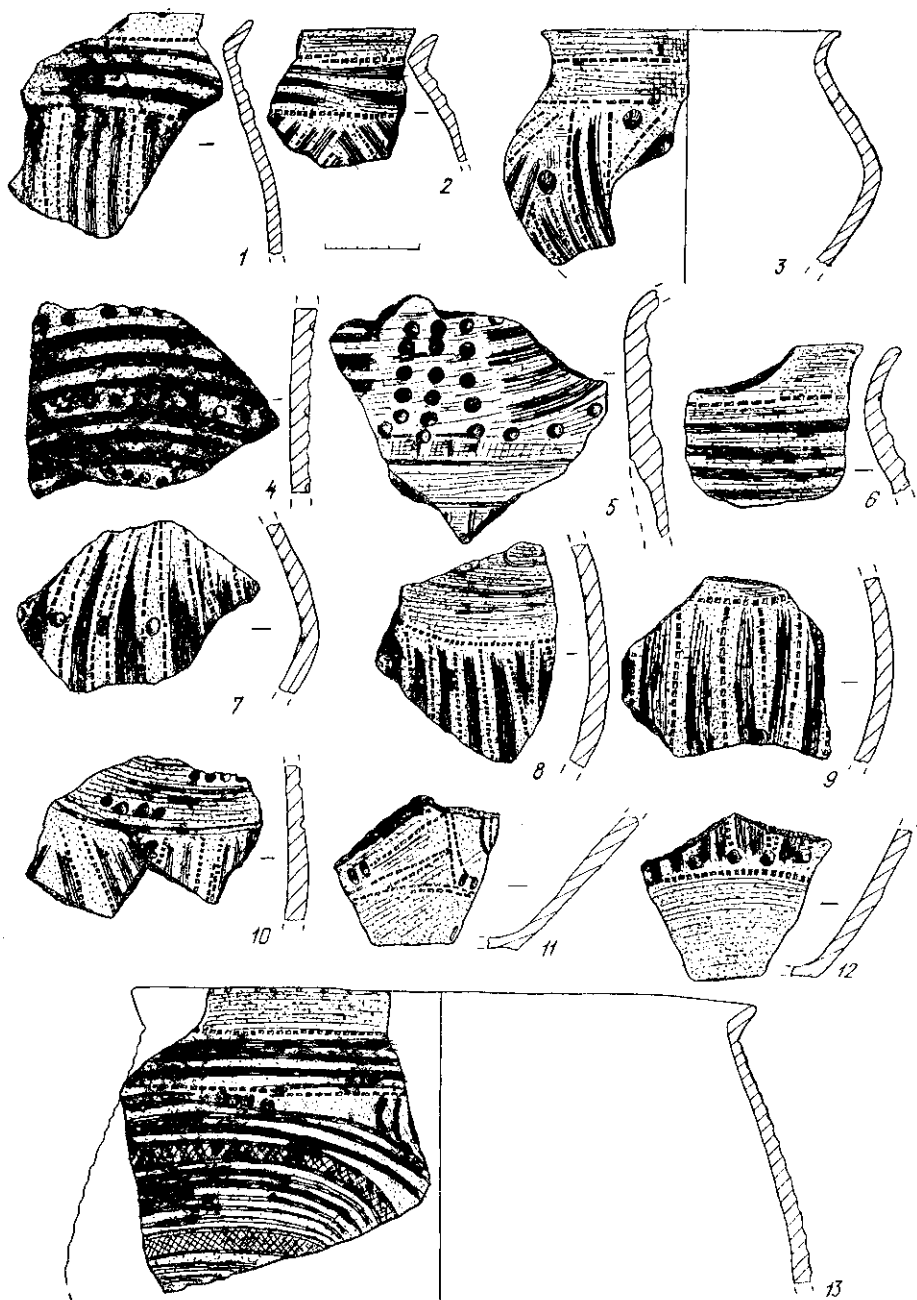

Рис. 3. Ранньотрипільська кераміка з канельованим орнаментом (1—13).

від тулуба горизонтальною смугою або рядком відбитків штампу. Край вінець деяких посудин мають насічки (рис. 1, 1, 2). Орнамент на тулубі горщиків складається з прокреслених ліній, стрічок та візерунків у вигляді спіралі, округлих, овальних і підковоподібних фігур. Заглиблений орнамент доповнюється відбитками круглого штампу або ямками, розміщеними, як правило, між стрічками, всередині різних фігур (рис. 1, 3—6, 11, 13; 2, 3, 4). Нижня частина посудин цієї групи також оздоблювалась заглибленим орнаментом (рис. 2, 5, 6). На кількох посудинах заглиблені лінії заповнені білою пастою, а поверхня між ними пофарбована червоною вохрою (рис. 1, 5, 10, 13).

Є фрагменти посудин з орнаментом, виконаним дещо в інших художніх традиціях (рис. 1, 12, 14), аналогічних окремим матеріалам з поселення Лука-Врублівецька⁶. Однак за технологією (маса, домішки, випал) уламки не відрізняються від інших посудин цієї групи.

Посудини на підставках представлені фрагментами порожнистих піддонів циліндричної форми з овальними отворами (розміри — 3×1 см) у бокових стінках. Вони орнаментовані горизонтальними стрічками з трьох смуг, між якими розміщені ямки (рис. 2, 9—11).

Є кілька фрагментів ручок черпаків із наскрізними отворами біля основи корпусу ручки, що прикрашені штампом, заглибленим орнаментом та округлими ямками (рис. 2, 7, 8).

Посудини інших форм представлені лише поодинокими екземплярами: це фрагмент посудини грушоподібної форми, прикрашений спіральним орнаментом з трьох ліній (рис. 2, 13) та фрагмент конічної накривки з псевдоручкою в нижній частині, оздоблений заглибленим орнаментом у поєднанні з круглим штампом і інкрустований білою пастою (рис. 2, 12).

Кераміка з канельованим орнаментом (34%) представлена фрагментами близько 40 посудин. Ця група столового посуду тонкостінна, виготовлена із старанно вимішаної глини з домішками піску. Поверхня різних відтінків сірого, чорного кольорів, добре заглажена, часто підлощена. Переважають широкогорлі посудини з покатыми плічками, невисокими, злегка відігнутими вінцями (рис. 3, 1, 2, 3). Діаметр вінця до 20 см.

Мало посудин з опуклим тулубом і низьким горлом (рис. 3, 3). Денця посудин маленькі і звичайно трохи увігнуті (рис. 3, 11, 12).

Для орнаментальної системи характерним є поєднання канелюр, штампу і заглиблених ліній. Орнаментом, як правило, вкрита вся поверхня посудини. Основу вінця підкреслено стрічкою з 2—3 горизонтальних канелюр, яку облямовано відбитками прямокутного штампу. Стінки посудин прикрашені вузькими і неглибокими канелюрами, проведеними вертикально або похило. Напрямок канелюр підкреслено відбитками штампу. Іноді стрічки канелюр утворюють геометричні візерунки (рис. 3, 1—3, 6—10, 13).

Деякі уламки посудин поряд із гребінцевим прямокутним штампом оздоблені відбитками круглого штампу і заглибленими лініями (рис. 3, 3, 7, 9—12). На кількох фрагментах канелюри доповнені тільки круглим штампом (рис. 3, 4, 5). Є поодинокі уламки, орнаментовані виключно відбитками штампу, які повторюють напрямок та інтервал відсутніх канелюр. Поодинокі фрагменти мають сліди розпису. Білою пастою заповнювались ряди канелюр, а червоною вохрою покривалась поверхня між ними, окреслена заглибленими лініями, та місце, де проходить штамп (рис. 3, 2, 13).

Кухонна кераміка (15%) виготовлена із грудкуватої глини з домішками шамоту, піску, іноді кварцу. Колір сірий, жовтуватий, коричневий, зовнішня поверхня шорстка, внутрішня заглажена. Товщина стінок 0,7—1,4 см. За формою серед кухонного посуду можна виділити конічні миски (рис. 4, 1) та широковідкриті горщики з прямими, трохи

⁶ Бибиков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре // МИА.— 1953.— № 38.— Табл. 67, в, е.

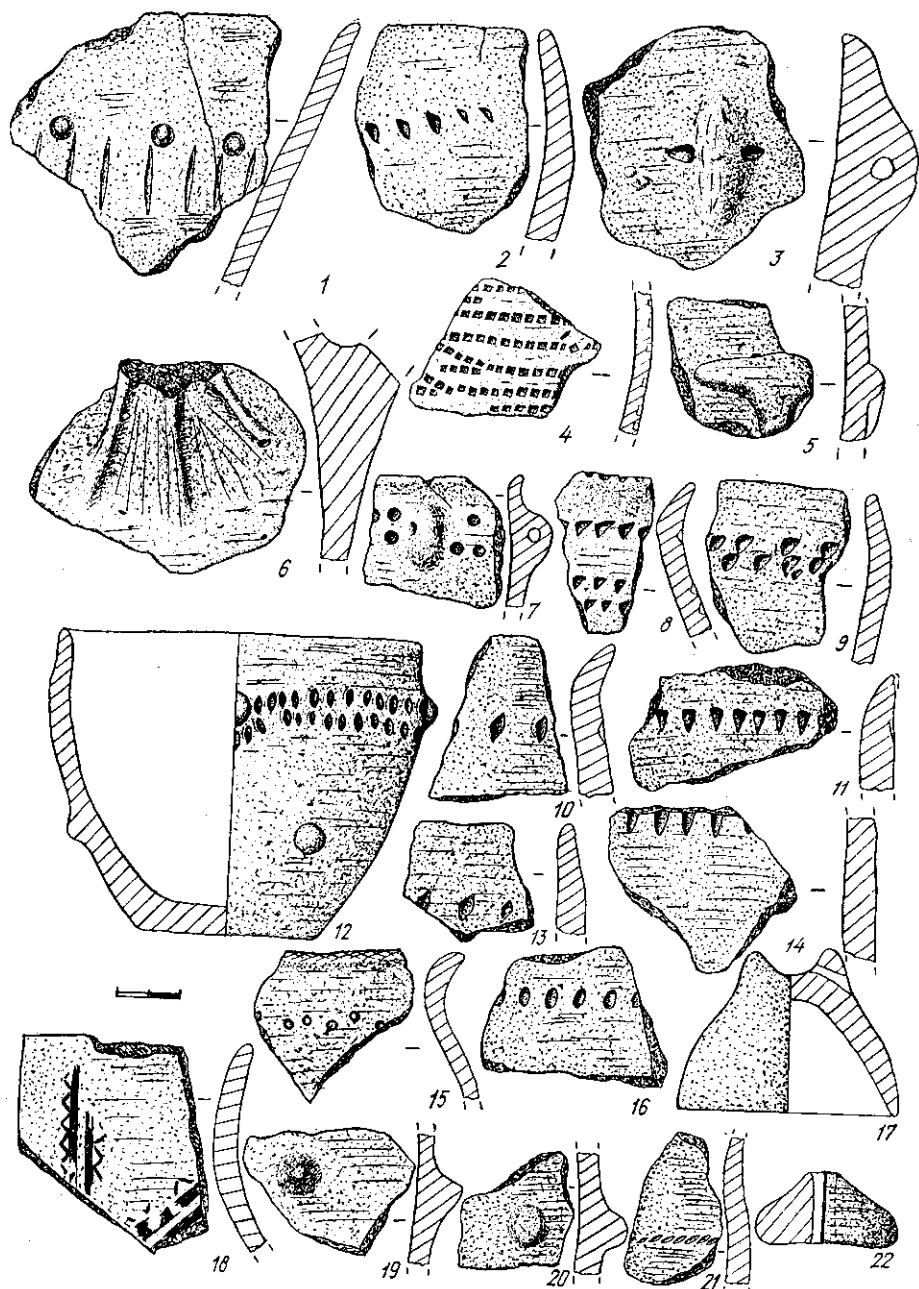

Рис. 4. Ранньотрипільський кухонний посуд (1—14), пізньотрипільські матеріали (15—22).

нахиленими досередини або відігнутими назовні вінцями (рис. 4, 2, 7—13). Горщики прикрашались орнаментом у вигляді смуги з ямок, відбитками прямокутного та трикутного штампів, конічними наліпленнями і валиками (рис. 4, 1, 2, 4, 5, 7—13). Деякі посудини мають наліпні ручки-вушка (рис. 4, 3, 7). У колекції є фрагмент стінки великої посудини, на якому збереглася нижня частина ручки лапчастої форми (рис. 4, 6). Аналогічні ручки зустрічаються на посудинах з Луки-Врублівецької⁷.

Крім посуду серед ранньотрипільських матеріалів колекції — фрагменти нижніх частин двох жіночих фігурок жовто-сірого кольору, ви-

⁷ Там же.— Табл. 57.

ліплених з добре відмученої глини. Статуетки сидячі, з конічною ніжкою, оздоблені заглибленим орнаментом (рис. 2, 1, 2). У нижній частині живота зображений ромб, в одному випадку він поділений лініями на чотири квадрати з ямкою-зерном у центрі кожного. На сиднищах — спіральний та променевий орнаменти. Конічна ніжка з обох боків прикрашена навскісними лініями, що поєднуються під кутом біля вертикальної борозенки. Елементи орнаменту для ранньотрипільської пластики аналогічні виявленим серед матеріалів Луки-Врублівецької та Ленківців⁸.

Розглянутий комплекс матеріалів дає можливість визначити місце Плисків — Чернявки в групі пам'яток Буго-Дністровського межиріччя. В археологічній літературі Плисків — Чернявка згадується серед пам'яток борисівського типу. Однак керамічний комплекс Плисків — Чернявки помітно відрізняється від матеріалів Борисівки, Печери, Уланівки та Зарубинців, які О. В. Цвек відносить до раннього ступеню пам'яток борисівського типу⁹.

Серед посуду з Плисків — Чернявки переважають форми, характерні для ранньотрипільського часу — глибокі горщики, конічні накривки, черпаки, посудини на піддонах. Колір посудин здебільшого сіро-жовтий, поверхня залощена. Зовсім відсутні фрагменти з біхромним розписом, які є серед керамічного комплексу Борисівки*.

На більш ранній час поселення Плисків — Чернявки вказує і орнаментация посуду. Для кераміки поселень борисівського типу характерні широкі канелюри, лінії заглибленого орнаменту мілкі, нерівні, прокреслені недбало, часто доповнені великими круглими ямками. Посуд з Плисків — Чернявки, на противагу їм, вкритий порівняно мілкими і вузькими канелюрами, переважно в поєднанні з відбитками прямокутного штампа. Круглий штамп зустрічається значно рідше, в комплексі є тільки кілька фрагментів, прикрашених лише канелюрами або відбитками штампа, що повторюють їх напрямком. У глиняній масі посуду зовсім відсутні домішки черепашки, що зустрічаються серед матеріалів Печер, Сабатинівки I та пам'яток типу Красноставки. Матеріали таких поселень як Красноставка, Гребля, Лісове значно відрізняються від керамічного комплексу Плисків — Чернявки. Для них характерна поява посуду грушоподібної та біноклеподібної форм, глечиків з ручками і невеличких мисочок, що майже не зустрічаються в ранньотрипільський час і властиві етапу В-1¹⁰.

Таким чином, деякі риси керамічного комплексу Плисків — Чернявки вказують на певний хронологічний інтервал між цим поселенням та пам'ятками борисівського типу. Посуд Плисків — Чернявки за рядом ознак (маса, форми, орнаментация) наближається до матеріалів поселень заключного етапу раннього Трипілья, таких як Тростянець і Шкуринці¹¹. Схожість кераміки вказує на хронологічну близькість цих пам'яток і на можливий генетичний зв'язок між пам'ятками тростянецького типу та Плисків — Чернявки.

Отже, поселення Плисків — Чернявка слід віднести до заключної фази раннього Трипілья. Комплекс розглянутих матеріалів відбиває момент появи трипільських племен на р. Рось та підтверджує припущення про їх розселення в басейні Середнього Дніпра вже на заключному етапі раннього Трипілья¹².

⁸ Черний К. К. Ранньотрипільське поселення ... — Табл. XIII, 1—10; Бибигов С. Н. Указ. соч. — Табл. 93, а, б; 95; 101; 105, б; 107, а, б; 108; 110.

⁹ Цвек Е. В. Памятники борисовского типа в системе восточного ареала Триполье — Кукутенской области // 100-летие М. Я. Рудинского (Тез. конф.) — Полтава, 1987. — С. 37.

* Матеріали з фондів Державного історичного музею УРСР, колекція А-47.

¹⁰ Цвек О. В. Особливості формування східного регіону трипільсько-кукутенської спільності // Археологія. — 1985. — № 51. — С. 33, 34.

¹¹ Заец И. И. Древние земледельцы среднего течения Южного Буга во 2-й половине IV тыс. до н. э.: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — М., 1975. — С. 16, 17.

¹² Мовша Т. Г. Две параллельные линии в развитии трипольской этнокультурной области // НОСА. — К., 1975. — Ч. 1. — С. 71.

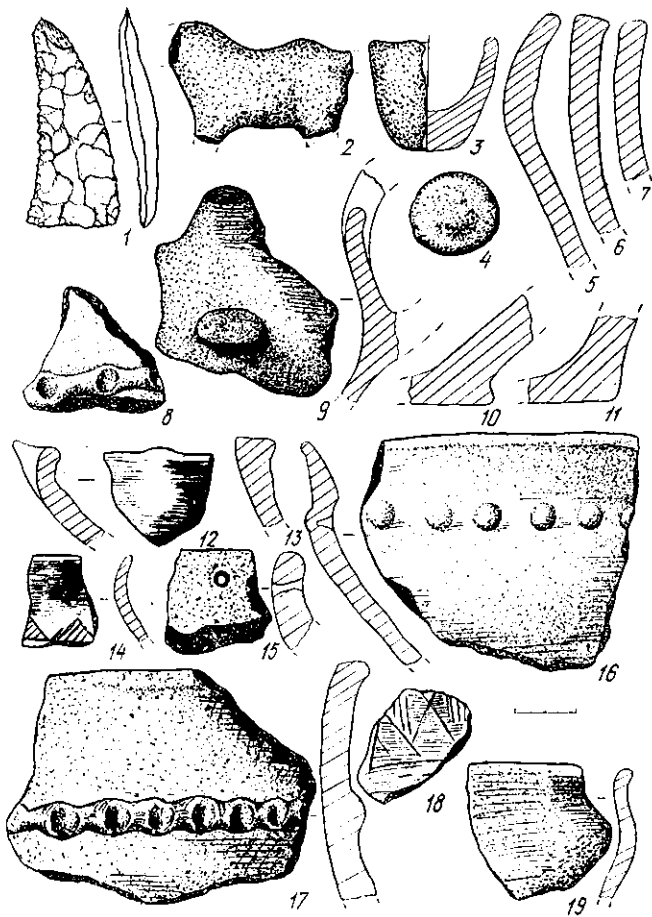

Рис. 5. Матеріали білогрудівської культури (1—11) та ранньоскіфського часу (12—19).

Невелику групу в колекції становлять матеріали пізнього Трипілля. Група кухонного посуду з домішками слюди, кварцу або товченої черепашки представлена фрагментами горщиків, оздоблених на плічках рядком відбитка шнура, конічними наліпленнями, наколами або штампом (рис. 4, 15, 16, 19—21). До цієї групи належить невелика накривка напівкулястої форми з двома вушками у верхній частині (висота — 4,5 см, діаметр — 6,5 см). Поверхня неорнаментована, добре заглажена (рис. 4, 17). Із тієї ж маси, що й кухонний посуд, виготовлено конічне прясельце (рис. 4, 22).

Столовий посуд представлений фрагментами миски з нахиленим до середини краєм. Внутрішня поверхня орнаментована темно-коричневим розписом (рис. 4, 18).

Пізнотрипільські матеріали Плисків — Чернявки за формою і орнаментациєю аналогічні посуду східно-волинської групи пам'яток пізнього Трипілля — Райки, Троянів, Паволоч¹³.

Значне місце серед предметів колекції посідає комплекс матеріалів білогрудівської культури. Із знарядь праці збереглися три крем'яних вкладиші до серпів, довжиною 6,5—7,5 см, шириною — 3 см (рис. 5, 1). До групи кухонної кераміки, що становить основну масу матеріалів, відносяться фрагменти близько 50 посудин, виготовлених з глини з домішками кварцу, слюди, вапняку. Поверхня коричневого, сіруватого, рідше жовтуватого забарвлення, звичайно заглажена.

¹³ Шмаглій М. М. Городсько-волинський варіант пізнотрипільської культури // Археологія.— 1966.— Т. 20.— С. 15—37.— Табл. III, 1—3, 11; V, 1.

Серед форм виділяються тюльпаноподібні посудини двох типів: з високими та широко відігнутими назовні вінцями, край яких потовщений або загострений (рис. 5, 5), і посудини з менш профільованим тулубом та ледве відігнутими вінцями (рис. 5, 6, 7). Товщина стінок — 0,7—0,9 см. Діаметр вінець близько 30 см, денечь, які часто мають за країни — 8—15 см (рис. 5, 10, 11).

Кухонний посуд оздоблювався наліпним валиком — простим та розчленованим ямками або нарізками. Іноді орнамент складається з окремих відрізків валика (рис. 5, 8).

Столовий посуд представлений фрагментами черпака з округлим тулубом, порівняно короткою шийкою і петельчастою ручкою, що виступає над краєм вінець (рис. 5, 9).

Групу ритуальної кераміки виготовлено з добре вимішаної глини світлого кольору, без домішків. Вона представлена фрагментами 18 мініатюрних посудин (висота 3—5 см). За формою — це мисочки з потовщеним краєм і банкоподібні посудинки з округлим дном (рис. 5, 3). Серед інших предметів із цієї ж глини — пряслоподібні вироби, «хлібці» (рис. 5, 4), моделі зерен, грудочки глини та зооморфна статуетка. Фігурка невеликих розмірів (висота — 4, довжина — 6 см, голівка і ніжки відбиті) зображує коня (рис. 5, 2). Старанно підкреслено гриву та широку сідловину. Фігурки коней відомі також серед пластики інших пам'яток цього періоду¹⁴.

В цілому комплекс білогрудівської кераміки аналогічний матеріалам поселень Собківка, Велика Андрусівка і може бути датований XI—IX ст. до н. е.¹⁵

Окремо виділено групу кераміки ранньоскіфського часу — фрагменти близько 40 кухонних та столових посудин.

Кухонний посуд (15%) представляють уламки із глини з домішками піску, зрідка зерен кварцу. Поверхня шорстка, іноді добре заглажена і залощена, сірого або чорного кольорів. Виявлено фрагменти тюльпаноподібних посудин, прямоствінних банок, орнаментованих наскрізними проколами під краєм вінець, а на плічках — валиком, розчленованим ямками (рис. 5, 17).

Столовий посуд (85%) представлений уламками із добре вимішаної глини з домішками піску, подрібненого кварцу, слюди. Поверхня переважно чорного кольору, старанно залощена з двох боків. Переважають фрагменти мисок конічної і напівсферичної форм з навскіс зрізаним або загнутим до середини краєм, іноді оздобленим напівовальними виступами по краях і наколами, які нанесені із внутрішнього боку, зовні утворюють перлини. Діаметр мисок — 15—30 см (рис. 5, 12, 13, 16).

Є також уламки черпаків (рис. 5, 14, 19), фрагменти петельчастих ручок з циліндричним відростком. На поверхні збереглися сліди лошіння чорного та бурого забарвлення, а також геометричний орнамент. До столових посудин інших форм належать фрагменти стінок з врізним орнаментом (рис. 5, 18), іноді заповненим інкрустацією та відбитками зубчастого штампа, а також орнаменту, зробленого наколюванням, очевидно, керамічним штампом.

Ранньоскіфські матеріали з Плисків — Чернявки заслуговують на особливу увагу, оскільки поселення цього періоду в басейні р. Рось майже невідомі. Описаний комплекс має прями аналогії серед матеріалів поселень ранньоскіфського часу поблизу сіл Жаботин, Медвин, а також поховальних пам'яток цього періоду¹⁶ і може бути датований VII ст. до н. е.

¹⁴ Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы.— К., 1982.— С. 189.— Рис. 75, 4.

¹⁵ Березанская С. С. Белогрудовская культура // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— С. 499—509.— Рис. 136, 137.

¹⁶ Покровская Е. Ф. Предскифское поселение у с. Жаботин // СА.— 1973.— № 4.— С. 176—180.— Рис. 5, 6; Ковпаненко Г. Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось.— К., 1981.— С. 81—96.

Матеріали черняхівської культури, сліди якої було виявлено на південно-західному схилі мису, представлені кружальною керамікою — фрагментами донець мисок на кільцевих піддонах з відмученого тіста з пролощеною поверхнею сірого кольору та значними домішками піску. Матеріали аналогічні кераміці інших пам'яток черняхівської культури¹⁷.

Різночасові археологічні комплекси з Плисків — Чернявки вказують на тривале існування пам'ятки, починаючи з раннього Трипілья. Характеристика матеріалів цього періоду і була основною темою публікації.

Т. Н. Радиевская

ПОСЕЛЕНИЕ ЭПОХИ МЕДИ — РАННЕГО ЖЕЛЕЗА У СС. ПЛИСКОВ И ЧЕРНЯВКА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Публикация посвящена характеристике раннетрипольских материалов, найденных на поселении Плисков — Чернявка. Раннетрипольский слой на памятнике был прослежен в 5-ти раскопках. Выявлены остатки глинобитных жилищ, хозяйственных ям, а также сооружения из камня. Раннетрипольский комплекс самый многочисленный. Состоит он в основном из керамики, которая подразделяется на 3 группы — с углубленным, каннелированным орнаментом и кухонная.

Анализ известных в настоящее время материалов позволяет отнести поселение к заключительной фазе раннего Триполья. Раннетрипольский керамический комплекс из Плисков — Чернявки отражает момент появления трипольских племен в бассейне Среднего Днепра и свидетельствует о расселении их в этом районе уже на заключительном этапе раннего Триполья.

Т. Н. Радиевская

SETTLEMENTS OF BRONZE EPOCH — EARLY IRON NEAR VIL. PLISKOV, VINNITSA REGION

The publication is devoted to characteristics of the early Tripolian materials found in the settlement of Pliskov-Chernyavka. The early Tripolian stratum on the monument was traced in 5 excavations. Remains of adobe buildings, household pits as well as stone constructions were found. The early Tripolian complex is the most numerous. It consists, mainly, of pottery which is subdivided into 3 groups: with deep ornament, cannelled ornament and that for kitchen.

Analysis of the materials known at present permits dating the settlement to the final phase of the early Tripolie. The early Tripolian pottery complex from Pliskov-Chernyavka reflects the moment of Tripolian tribes' appearance in the Middle Dnieper basin and testifies to the settling in this region at the final stage of the early Tripolie.

Одержано 05.01.83.

¹⁷ Баран В. Д. Черняхівська культура. — К., 1981. — С. 189, 190, 194. — Табл. 12, 13.

Херсонес і Західний Понт: проблема контактів

В. І. Кадеєв, С. Б. Сорочан

Досліджуються нові і деякі давно відомі матеріали з розкопок Херсонеса, що вказують на торговельно-економічні та культурні зв'язки Північного Причорномор'я з Мезією і Фракією в перших століттях нашої ери.